

Rezervat kao metoda zaštite i prezentacije arhitektonskih spomenika kulture

Andrzej Kadiuczka

Institut za povijest arhitekture Poljske i konzervaciju spomenika kulture Arhitektonskog fakulteta Krakovske Politehnike »Tadeusz Kosciuszko«, Krakow

Poraz modernizma koji su proglasili Johnson i Venturi, a savremeni kritičari umjetnosti definirali kao pshiodelično bjekstvo u prošlost ili »ambivalenciju koja karakterizira nagli prijelaz iz jednog u drugi period umjetnosti« čini se da je nešto više od naredne promjene stila.

Doduše, to postmoderno razotkrivanje prošlosti je površna i iluzorna fascinacija a spoznaja o njoj plitka i nedostatna, jer se čini da suvremeni svijet i vrijeme koje prolazi munjevitom brzinom ne ostavlja mjesta dubljim refleksiji ili razmišljanjima. Ali to razotkrivanje ima nesumnjivo odlike nove filozofije koja traži harmoničan i kontroliran model razvoja svijeta, koji bi dozvolio suvremenom čovjeku da lakše preživi »šok prošlosti« koji je opisao Töffler. Djelotvorni reduktor toga šoka trebao bi biti kontakt s prošlošću, ostvaren idejom rezervata, izdvojenih lokaliteta pod zaštitom koji posjeduju određenu arhitektonsku prostornu scenografiju.

Tako dakle, uz znanstvena, kulturna i umjetnička gledišta zainteresiranosti prošlošću zamjetljivo je sve veće, upravo humanističko gledište kontakta čovjeka sa spomenicima kulture, a osobito s tim pojavama ljudske djelatnosti u prošlosti, koji su se kao autentični sačuvali do danas. Između njih arhitektonski spomenici zauzimaju posebno mjesto, zahvaljujući dimenziji i osobitom utjecaju arhitekture na čovjeka. Sve češće prihvaćamo spomenik kulture, ne samo kao pojavu određene umjetničke vrijednosti nego i kao faktor koji stvara određenu psihoklimu, retrospekcije i refleksije.

Upravo takva, osnovana na retrospekciji i refleksiji bila je najstarija, još iz vremena Perikla, ideja stvaranja »prerezervata« od ostataka Akropole uništene u perzijskim ratovima — kao spomenika narodnog sjećanja. Naravno ta ideja nije imala onda ništa za-

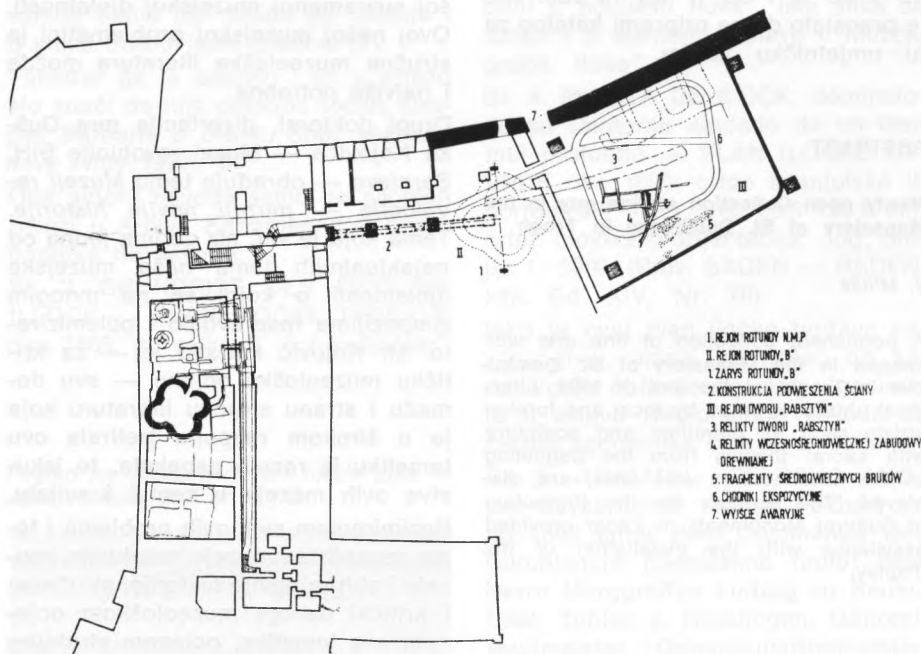
jedničkog sa zaštitom. No, širu ideju rezervata možemo naći kod Bramantea i Michelangela, koji su stvarajući baziliku sv. Petra u Rimu sačuvali ostatke Konstantinove starokršćanske bazilike, danas poznatih »Vatikanskih pećina«. U drugoj polovici XIX. st. nastaje jedan od prvih rezervata u podrumima crkve San Clemente u Rimu. Tek u XX. st. proširuje se u Evropi taj tip prezentacije. U Italiji tada nastaju rezervati Forum Romanum i Trajanov forum, rezervati u Ostiji kraj Rima, Pompejima, Herkulanumu i Paestumu; u Grčkoj rezervati Akropole u Ateni, Mikena, Knossos, Olimpija i Delfi; u Turskoj Troja i Pergamon; u V. Britaniji Stonehenge, Woodhenge i drugi.

jeta prirodne sredine, da bi se proces propadanja ili obične eksploatacije ograničio na tom prostoru.*

Termin »rezervat« koristi se i u zaštiti i konzervaciji arheoloških i arhitektonskih spomenika kulture. Razmotrimo zatim kakvo je mjesto rezervata u sistemu zaštite spomenika kulture.

Svaku vrstu ljudske djelatnosti, pa i tu u oblasti zaštite i konzervacije spomenika može se definirati kroz stupanj angažiranosti i opseg intervencija — od maksimalne, minimalne, do nule.

Razmjer i opseg konzervatorske djelatnosti ne proizlazi iz preferiranja određene doktrine »intervenirati ili ne intervenirati«, već od znanstveno

Wawel-tlocrt podzemnog rezervata iz IX do XV stoljeća

Arhitektonski rezervat kao tip prezentacije arhitektonskih fragmenata »in situ« postao je u Evropi, osobito u razdoblju dinamičnog razvoja turizma, atrakcija i osnovni metod prezentacije pojedinačnih lokaliteta i arhitektonsko-urbanističkih cjelina.

Uobičajeno, termin rezervat se odnosi na prostor kojeg se bogatstva i prirodni fond nalazi pod specijalnom zaštitom. S tim pojmom, a također s pojmom zaštite, veže se određena vrsta svjesne djelatnosti koja nekada teži takvim promjenama uv-

utvrđenih vrijednosti spomenika i potrebe u vezi sa njegovim očuvanjem za buduće naraštaje, iz čega proizlazi optimalna metoda konzervacije.

Cilj, koji teži punoj zaštiti spomeničke strukture: objekta, kompleksa ili cjeline, može biti postignut primjenom jedne, dviju ili svih zajedno navedenih metoda:

— renovacija, restauracija; ove metode možemo nazvati temeljnom zaštitom spomenika, a odnose se uglavnom na spomenike koji su u konstantno određenoj funkciji a ne tra-

že adaptaciju putem kompliciranih tehničkih zahvata. U odnosu na tu grupu spomenika primjenjuju se ove vrste zahvata: osiguranje, zaštita i učvršćivanje, rekompozicija, reintegracija ili rekonstrukcija:

— revalorizacija, revitalizacija (adaptacija) je metod koji teži vraćanju estetskih, povijesnih ili funkcionalnih karakteristika izgubljenih u povijesnom procesu prostornih promjena pojedinačnog objekta ili cjeline. Opseg dopustive konzervatorske djelatnosti bit će u ovom slučaju najširi. Zbog toga revalorizacija traži opširna ispitivanja i studije kako u odnosu na promjene nastale u prošlosti, tako i mogućnosti adaptacije objekata danas:

— rezervat (očuvanje); metod zaštite spomenika kulture uz znatno ograničene intervencije, obuhvaća objekte najviše konzervatorske vrijednosti i dopušta ograničen broj konzervatorskih tehnika. Pokušajmo zatim definirati arhitektonski rezervat kao zaštićen prostor s arhitektonskim ostacima svjesno i svrsishodno oblikovan. Taj prostor treba ispunjavati određene fizičke (vlažnost, temperaturu itd.), estetske (likovno i funkcionalno rješenje) i odgojne uvjete.

Formalno, takav zaštićeni prostor može biti otvoren i zatvoren. U prvom slučaju oblikovanje rezervata na za-

tvorenom ne isključuje utjecaj atmosferskih prilika ili ih samo djelomice eliminira. U svakom slučaju održavanje određenih stalnih fizičko-kemijskih uvjeta je teško i apsolutno nesigurno.

U slučaju oblikovanja rezervata u zatvorenom prostoru eliminirani su utjecaji vanjskih faktora, što omogućuje stvaranje i održavanje optimalnih fizičko-kemijskih uvjeta. Treba ipak naznačiti da ne uspijevamo uvijek izbjeći negativan utjecaj tla.

Ovih nekoliko uvodnih napomena ukazuje da način oblikovanja prostora rezervata nije uvjetovan isključivo projektnim rješenjem, ali je usko povezan s tehničkim stanjem nalaza, osiguranjem nužnih fizičko-kemijskih uvjeta u odnosu na vanjski prostor i tlo, što u mnogo slučajeva traži komplicirana specijalistička ispitivanja.

Oblikovanje rezervata u zatvorenom prostoru zahtijeva u procesu projektiranja i realizacije potpunu angažiranost arhitekta, što više, traži određen stvaralački stav da bi se postigla integracija suvremenih i povijesnih prostornih struktura.

Povijesna prostorna struktura je dakle zbir arhitektonskih ostataka otkrivenih putem arheoloških stratigrafskih istraživanja, bogatih formalnim, kromatskim, emotivnim i drugim vrijednostima. Upotrebivši terminologiju J. Zorawskog¹ nalazi eksponirani u re-

zervatu mogu se definirati kao arhitektonska forma, kojoj treba stvoriti odgovarajuću pozadinu.

Već ranije je konstantirano da s gledišta pravilne percepcije prostora — točnije percepcije arhitektonske forme — forma treba biti nužno, jednoznačno očitavana. Po mišljenju Zorawskog to znači isticanje jasnog obrisa kompaktne jednoznačne forme na pozadini. Dakle pozadina treba biti oblikovana tako da pridonese isticanju i eksponiranju oblika — arhitektonskih ostataka.

U arhitektonskom rezervatu Santa Maria del Fiore pozadinu eksponiranih ostataka stvara prije svega površina svoda. Njegova idealna tamnoplava površina kao da proširuje unutarnji prostor u beskonačnost, dakle organizira »makroprostor«, a arhitektonski ostaci su jedini važni formalni elementi ekspozicije.

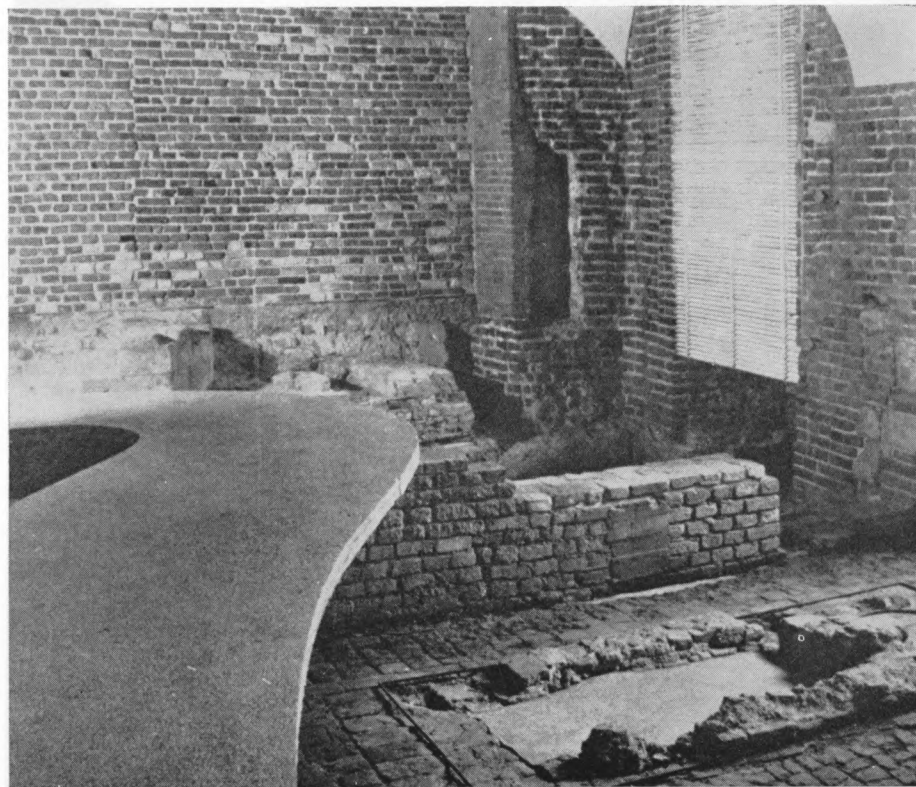
Slično je oblikovan i »makroprostor« u rezervatu »Rabsztyń« na Wawelu u Krakovu (Prilog 1, 2). Tu posjetio- cu, koji gleda u jednom određenom smjeru (od strane ulaza), eksponirani prostor nije ograničen površinama zidova i svoda. Armiranobetonski svod stvara nebo, koje spojeno s površinom tla daje liniju horizonta, te tako odgovara tlocrtnom obrisu ekspozicije.

Iz ranije predstavljenih primjera proizlazi da su gledišta integracije najbitniji elementi površine koje ograničavaju prostor rezervata, a osobito sve vrste prekrivajućih konstrukcija.

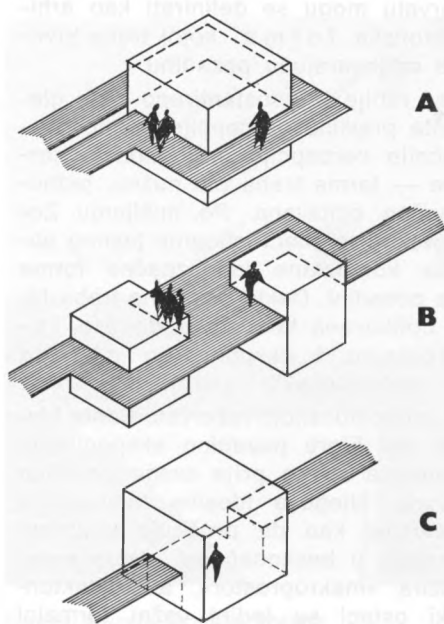
Tamo gdje je prekrivajuća konstrukcija riješena kao kasetirani ili gredni strop, ili gdje podjela stropnih površina proizlazi iz nekih drugih statičkih rješenja, postaje ova konstrukcija najčešće snažna konkurentna forma u odnosu na eksponate. U tom slučaju nastaje situacija gdje je suvremena prostorna struktura dominantna, te dolazi do promjene odnosa na štetu eksponata.

Osnovni princip, koji također obavezuje u projektiranju muzejskih i galerijskih objekata je načelo podređivanja načina oblikovanja zatvorenog prostora rezervata osnovnom cilju što potpunije ekspozicije arhitektonskih ostataka. Integracija je dakle stvaranje odgovarajuće pozadine arhitekturi. Taj problem, ovdje samo zacrtan, postaje osnovni problem u projektnom zadatku... »Uvijek nešto manje je forma, a veće pozadina. U svijetu arhitektonskih oblika ne može se desiti obratno. Ta jednostavna konstatacija ispoljava jednu od osnovnih karakteristika značenja pozadine u arhitekturi.«²

Wawel — detalj rezervata u kraljevskim kuhinjama

ORGANIZACJA EKSPOZYCJI W REZERWACIE ARCHITEKTONICZNYM
ekspozycja dośrodkowa
ekspozycja odsrodkowa
ekspozycja „zintegrowanej przestrzeni”

Organizacja ekspozycji w architektonickim rezerwacie : centryczna ekspozycja, decentryczna i ekspozycja »integriranog prostora«

Složimo li se da arhitektonsko nalazište »in situ« stvara eksponirani prostor, to uvođenje promatrača zahtijeva osiguranje odgovarajućih uvjeta percepcije tog prostora, što vodi stvaranju *prostora promatranja* kao osnovne stvari arhitektonskog rezervata.

Pravilni i najpotpuniji doživljaj eksponiranog prostora od strane promatrača moguć je, ukoliko stvorimo odgovarajuće uvjete vizualne percepcije toga prostora. Iako je vid samo jedno od osjetila pomoću kojih smo svjesni postojanja materijalnih predmeta, za arhitektonska ostvarenja on je najvažniji.

Pravilni uvjeti vizualne percepcije eksponiranog prostora bili bi oni koji omogućuju jednoznačno očitavanje strukturalne povezanosti svih činilaca sadržanih u eksponiranom prostoru, dostatnih da sa naše točke gledišta definiraju formu na monomorfni način. Pravilna organizacija prostora promatranja treba odgovarati tim uvjetima.

Centrična ekspozicija

U odnosu na arhitektonske nalaze »in situ« zbijenog karaktera ili manjih dimenzija, najčešće susrećemo rješenja, koja provode promatrača obi-

laznom galerijom omogućivši vizualnu percepciju lokaliteta sa svih strana i stvaranje zatvorenog ciklusa. Na taj način su oblikovani rezervati zatvorenog tipa u katedrali u Poznaniu (prilog 4) i zornoj crkvi u Wiślici i Poljskoj (prilog 5). Možemo dakle konstatirati da centričnu ekspoziciju karakterizira zatvoren tok prostora promatranja i centrični smjer vizualne percepcije eksponiranog prostora (prilog 3 crtež A).

Decentrična ekspozicija

U većini slučajeva arhitektonski nalazi »in situ« su rastrkani. Postoji niz primjera kako malih, tako i lokaliteta velikih dimenzija, gdje je ovakav zatvoreni tok promatranja jedino moguć, dok je drugi put takvo rješenje neprimjenljivo. Tada tip decentrične ekspozicije karakterizira otvoren, slobodan tok vođenja i decentrični smjerovi vizualne percepcije eksponiranog prostora (prilog 3, crtež B).

Ekspozicija »integriranih prostora«

Razmislimo o situaciji, u kojoj je eksponirani prostor istovremeno promatranje, gdje su međusobni odnosi, koji u prethodnim slučajevima posjeduju točno određene vrijednosti, reducirani.

To bi značilo izravno uvođenje posjetioaca u eksponirani prostor, tj. unutrašnji prostor arhitektonskog nalazišta »in situ«. Možemo reći da u tom slučaju nastaje integracija prostora promatranja s eksponiranim prostorom. Razmislimo, zatim, da li je ekspozicija »integriranog prostora« samo teoretski moguća ili može biti primijenjena u projektantskoj praksi.

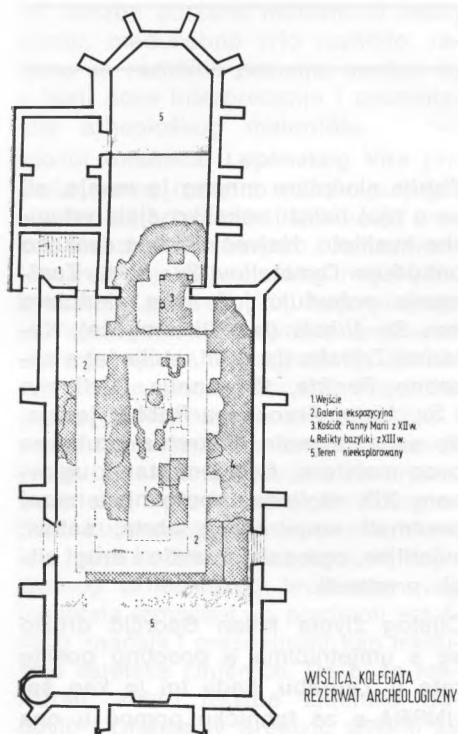
Treba konstatirati da je veliki broj postojećih rezervata nastao upravo na ideji ekspozicije »integriranih prostora«.

Na toj osnovi ne može se prezentirati svaki arhitektonski lokalitet (nalazište). Taj način prezentiranja ovisi prije svega od mogućnosti uporabe stratigrafije lokaliteta. Pošto je bit koncepcije »integriranih prostora« dovođenje posjetioaca na prvobitni uporabni nivo, slobodno uvođenje ekspozicionog toka bit će moguće samo ukoliko osiguramo minimalnu visinu između uporabnog nivoa i svodne konstrukcije. Naravno ova primjedba odnosi se uglavnom na rezervat zatvorenog tipa. Bitni faktori takvog rješenja jesu prije svega dimenzije nalazišta. U većini slučajeva male dimenzije onemogućuju primjenu toga tipa ekspozicije.

Treba podvući također odgojnu dimenziju ekspozicije »integriranih pro-

Poznan, arhitektonski rezervat u podzemlju katedrale

Wiślica — arheološki rezervat romaničke arhitekture iz IX-XII st.

stora». Ona dozvoljava posjetiocu autentičnu percepciju eksponiranog prostora.

Možemo zatim reći da »ekspozicija integriranih prostora« posve reducira relaciju između prostora promatranja i eksponiranog prostora, a oslanja se na slobodne smjerove vizualne percepcije (prilog 3, crtež c).

Zaseban problem je usporavanje ili zaustavljanje brzine destrukcije građevnog materijala. Danas praktički taj problem još nije riješen premda postoje teoretske a djelomice i tehničke mogućnosti. Tako smo na primjer svjedoci preobrazbe Akropole u Ateni u umjetnu ruševinu. Zbog znatne zasićenosti atmosfere Atene toksičnim supstancama koje prouzrokuju raspadanje kamena, odlučeno je da se izmjene najvredniji kameni detalji, a umjesto njih ugrade kopije, a originale pohrani u muzej. Podsjetimo, još jednom, da je osnova ideje rezervata spomenika kulture »in situ« prezentacija i mogućnost direktnog kontakta posjetioca s autentičnim, pošto poticaji koji proizlaze iz ovakvih kontakata evociraju znatno dublje i šire emocije nego gledanje najsavršenije kopije.

Rast privrede i prateći štetni preobražaji u »biocenozi spomenika« nalažu potrebu proširenja opsega i traženja novih metoda zaštite. Metoda, u koju se polažu velike nade uz na-

predak tehnike i tehnologije je upravo metoda prezentacije spomenika kulture u rezervatu. Možemo očekivati da će se u rezervatu budućnosti opseg percepcije spomenika biti znatno proširen, pomičući se iz zone fizičkih osjetila, uglavnom vida, u smjeru psihičkih doživljaja. Već danas uz klasične arhitektonske ili urbanističke rezervate u kojima dominira element percepcije vidom, nastaju gradovi rezervati (Prag u Čehoslovačkoj) i rezervati sela (Austrija, Švicarska), u kojima prema Töfflerovoj teoriji o enklavama prošlosti, minula vremena možemo ponovo doživjeti.

Prevela: Zofia Mavar

BILJEŠKE

1. J. Zórawski, profesor Arhitektonskog fakulteta u Krakovu, teroetičar arhitekture, um. 1965. g.
2. J. Zórawski. *O budowie formy architektonicznej*, Warszawa, Arkady 1962.

ABSTRACT

Reservation as a method of protection and presentation of architectural cultural monuments

A. Kałużka

The reservation of architecture, as a type of presentation of architectural objects »in situ« in Europe is the basic method of presentation of localities and architectural and urbanistic complexes. The term »reservation« is used both in the field of protection and conservation of architectural and urbanistic cultural monuments. The author discusses the position of reservations within the system of protection of cultural monuments, giving numerous examples. Furthermore, he analyses the design of macro-space in the reservation »Rabsz-cultyn« in Wawel, Krakov.

The regular and complete experience of space can be achieved by the spectator when conditions for visual perception exist. Examples are given of central and decentral spaces, and of the expansion of integrated space. The expansion of integrated space reduces the relations between the point of perception and the space for exhibition, and is based on free directions of visual perception. Problems of decay in the materials used for construction, the design of reservations in interiors etc. are pointed out.

The author stresses the foundation of cities-reservations (Prague) and villages-reservations (Austria, Switzerland) in which according to Töffler's theory of enclaves of the past, the past can be experienced once again.